

H E R D E R

Şahsiyeti ve eserleri ¹

Dr. M. ŞÜKRÜ AKKAYA

Alman Dil ve Edebiyatı Doçenti

Herder'in şahsiyetini ve eserlerini anlamak için kendi devri ile buna takaddüm eden çağların umumî ruhî durumunu gözden geçirmek faydalı olur. Avrupa Ortaçağ dünyasının vicdanlarını sarmış olan kara bulutları aydınlatan büyük ruhî hareket: humanizm, daha on altıncı yüzyılda Batı ve Güney ülkelerinde yerleştiği halde, Alman irfaniyle gereği gibi imtizac edememişti. Keza önceleri oldukça gelişmiş olan burjuva hareketi de Almanya'da birçok Üniversitelerin kurulmasına, Güneyden türlü kültür hareketlerinin akınına rağmen, bilhassa reformasyon dolayısıyla, duraklamış, burjuva sınıfıyla diğer zümreler arasında bir ahenk, bir birlik kurulamamıştı.

Bu ikiliği kaldırmak emeliyle Almanya'da ortaya çıkan ve hemen hemen 17. yüzyılı dolduran Barock devri de maksadı temin edememişti. Ancak dar, yahut edebî anlamdaki aydınlanma devrinde, yani 17. yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyılın ilk yarısında bir tarafta, tek cepheli dogmatik rasyonalizmi, çok cepheli ruhiyle yenen Laibniz'ın dünyanın ilâhî kudretle idare edildiği "Theodicee,, düşüncesi 18. yüzyıl Almanyasının aydınlanma hareketinde mühim bir faktör olmuş, diğer tarafın Fransız kültürüne olan temayülün git gide kuvvetini kaybetmesine mukabil Hollanda ve İngiltere'ye karşı kuvvetli bir temayülün uyanması burjuva hareketinin artmasına, dolayısıyla yüzyıllarca süren ikiliğin kalkmasına âmil olmuştu.

Aydınlanma devrinde Barock'daki cemiyet telâkkisine mukabil ferdiyet yer almağa başlamış, maceralı Saray —Şuvalye edebiyatı yerine günlük hayatı tasvir eden aile romanları, İngiliz modeline tevfikan haftalık talîmî—terbiyevî deşrgiler Almanya'da yayılmıştı.

18. yüzyılın ortalarında Almanya'da fikir ve sanat sahasında ehemmiyetli yenilikler ortaya çıkmaya başlar. Bununla beraber Herder'in çocukluğunu, kısmen gençliğini yaşadığı 1745—65 yılları tam bir vuzuhtan uzaktır. Bir taraftan aydınlanmayı göstekliyen, şarap ve sathî sevgiyi terennüm eden, Hagedorn'un temsil ettiği, Rokoko tarzı yanında, nesiller boyunca-hayat ve kâinatın esrarına bigâne, yüksek emel ve idealden mahrum ve cemiyet hayatına muşber olan, iç selâmeti hassas bir dindarlıkta

¹ Ölümünün 147. yıldönümü münasebetiyle Alman Dili ve Edebiyatı Enstitüsünde verilen konferansın genişletilmiş metnidir.

tasavvufta arayan, başlıca Klopstock'ın temsil ettiği Empfindsamkeit, yahut Pietismus denilen cereyan kendini gösterir.

Fakat Herder'in gençlik devri için önemli olan cihet, aydınlanmanın, akıl ile izah edilemeyen her şeyi reddetmesi dolayısıyla, akîde ve tasavvufa karşı cephe almasına mukabil yeni devirde sezişe, duyuşa, dolayısıyla din ve tasavvufa yer verilmiş olmasıdır.

İşte Herder böyle bir atmosfer içinde 25 Ağustos 1744 de Doğu Almanya'da Mphrunge kasabasında bir öğretmenin oğlu olarak dünyaya geldi. Dar görüşlü bir hocadan ders aldı, kütüphanesinden faydalanmanın hatırı için yardım ettiği rahibin ağır muamelesine tahammül etti. Bu sayede çok geniş olan malûmatının temelini atmıştı.

1762 de tahsile başladığı, o çağlarda canlı bir fikir hareketine sahne olan, Königsberg'de hocası Kant ile Rousseau'dan derin bir surette müteessir olmuş, aydınlanma devrinin bütün önemli marifet umdeleriyle yakından istinas peyda etmişti. Fakat çok geçmeden 1764 baharında Alman fikir cereyanının gelişmesinde özel bir hususiyet taşıyan ve irrasyonel iç kuvvetleriyle İncîlî akîde kudretinin yeniden canlanması yoluyla aydınlanma ruhunu yenmeğe cehdeden Hamann'la yakından tanışmıştı.

1764 sonlarında Herder, Hamann'ın hararetli tavsiyesiyle, Riga'ya giderek burada öğretmenlik ve vaizlik yapmış ve halkı teshir etmiş, aynı zamanda şumullü bir şekilde edebî faaliyete geçmiştir. 1767 de "Fragmente, die neueste Literatur betreffend—en yeni edebiyat üzerine notlar,, ile 1768 de "Kritische Waelder — kiritik ormanlar,,ı kaleme almış fakat kötü bir kalem münakaşasına tutulduğundan 1769 da Riga'dan ayrılmıştır.

Fikir ve üslûp bakımından kuvvetli bir şekilde Hamann'ın tesiri altında bulunan edebiyat notlarında, Haym'ın tesbit ettiği üzere, "Edebîyatın anatemeli olan dil ile Almanca'ya modellik yapan yabancı, bilhassa şark numuneleriyle klâsik edebiyata olan nisbeti,, keyfiyeti esas şemayı teşkil etmektedir. "Der Genius der Sprache ist auch der Genius der Literatur eines Volkes — Dilin jenesi aynı zamanda bir kavmin edebiyatının da jenesidir,, suretindeki cümleler Alman irfanı için unutulmaz birer marifet umdesi olduğu gibi, bizzat eskilerin de, tahsisen Lâtin ruhunun taklidinden kaçınma ihtarı devrinde en kuvvetli tesiri yapmıştır. Goethe bu "Dilin jenesi bir kavmin edebiyatının da jenesidir,, düsturunun meftunu idi.

"Kritische Waelder,, yazısında Herder, bilhassa Winckelmann ile Lessing'in aşırı Grek gayretkeşliklerine itiraz ederek bu halin gayri tarihî olduğunu isbat eder. Herder'in taşımakta olduğu bûğülü ruhunun ilk fevevanlarını teşkil eden bu iki eserin muhtevasını birer birer mütalea etmeğe maatteessüf imkân yoktur. İhtiva ettikleri ilhamlar ve fikir şimşekleri büyük bir yekûn tutar.

Herder barbar kavimlerin hakir görülen şiir nevilerine, karanlık çağlar denilen devirlerin edebî mahsullerine saygı gösterdiği zaman,

Lessing gibi müsamahalı ve insanî zihniyet gösterir. Tasvirî sanatlarla şiirin hududunu tayinde Lessing'den daha ileri giderek plâstik ile resim arasındaki farkı incelemek ister. Şayet Lessing daha ziyade estetikçi, dolayısıyla edebiyat tarihçisi ise Herder tersine, yani esas itibariyle edebiyat tarihçisi, ikinci derecede estetikçidir. Lessing'in edebî mahsul ve görüş noktalarını kıymetlendirme cihetini kaideye bağlamak için kendi zengin edebiyat tarihi bilgisine elatmasına mukabil Herder bütün kavimlerin ve devirlerin edebiyatını, müelliflerini sırf zatî kıymetleri bakımından incelemeye vakfederek bunların husule gelmesinde âmil olan zaman, mekân ve ruh şartlarına nüfuz etmeğe cehdetmiş, İbran'larla İbran, Araplarla Arap, Barbarlarla Barbar olmağa uğraşmış ve benzeri İngiliz mücahitlerinden hız alarak yeni edebiyat için verimli neticeler sağlamıştır.

Diğer taraftan Herder Alman edebiyat tarihinde Lessing'in mütemimidir ; genel olarak akıl ile duygu gibi dirbirlerini tamamlarlar. Lessing'in gayet vazih olarak kavrayıp kesin bir şekilde çerçevelemek suretiyle takaddüm ettiği yerlerde Herder duygu ile tamamlamak, sizişli muhteva vermek suretiyle takip etmiştir. Lessing biraz, erkekçe bir tabiata, Herder hassas, alıngan kadınca bir mizaca sahiptirler. Buna rağmen, tabiatları bertaraf, insan ve muharrir olarak aralarında büyük bir benzeyiş görülür : Her ikisinde de hiçbir yerde rahatlık duymıyan bir huzursuzluk kendini gösterir ve eserleri natamam bir şekil arzeder. Maamafih Lessing'in natemam gözüken eserleri hakikatte kendi içinde tekemmül etmiş olup derunî bir temamiyet ve emniyet arzeder ki müellifinin karakterinin metanetini ifade eder. Herder'de iş tersinedir. Herder bir düziye ortaya fikirler atar, fakat geliştirmez; aydınlatır, fakat neticelendirmez; derunî bir sonuçtan, mantikî bir mutabakattan mahrumdur. Herder fikrî mahsullerini, aşağıda göreceğimiz üzere, mütemadiyen yeniden işler. Bir yazıyı tıraş ederek düzeltmeğe sabrı yoktur ; fakat yeni bir kalıba dökmeğe sonsuz bir tahammülü vardır. Aynı yazıyı, sanki öncekileri gaip olmuş gibi, üç dört defa yenilediği vâkidir.

Riga'da başarısının zirvesine çıktığı anda ansızın terkederek, Fransa'ya gitmek üzere yaptığı uzun deniz yolculuğunda, fevkalâde kıymetler taşıyan, seyahat notlarını tutmuştu. Aşırı derecedeki hassasiyetine inzimam eden muhayyesi esrarlı denizin sürekli tesirleriyle son haddine yükseldiğinden engin ruhunun taşıdığı bütün cevherler nüvelenmeğe, gelecekte işliyeceği dünya kavimleri edebiyatı, dünya tarih felsefesi gibi problemler tahammür etmeğe başlamıştı. Tasarılar, projeler birbirini takip ediyordu. Artık düşünmek hülyaya, konuşmak anlaşılmayan bir fisiltıya tehavvül etmişti. Yapıcılık emelleri, şan ve şeref hırslarıyla, teferruatta vuzuhsuzluk, fakat külden emniyet suretindeki, iradenin tehacümünden ve zekâdan Alman edebî ihtilali patlak vermişti.

18. yüzyılın yarısında batı Avrupa'da umumî bir ihtilâl havası esiyordu. Fransa'da siyasî şekilde patlak veren ihtilâl Almanya'da daha

ziyade edebî sahada kendini göstermişti. Fakat bu ihtilâl de öncekiler gibi Alman estetik gelişimini arızaya uğratmıştı : reformasyon, humanistik harekete müdahale etmişti. Opitz lüzumsuz yere mazi ile irtibatı kesmişti. Gottsched halkça olan dıramı hoş görerek boş yere inkıtaa uğratmıştı. Yeni fikrî ihtilâl havasının şiddetinden Goethe bile bu gençlik, taşkınlık çağında mevcuda karşı saygıyı inkâr etmiş çılgın gençliği beraber sürüklemişti. Fakat bu coşkunluk öncekilerden hayli başkalık arzeder : fasıla uzun sürmemiş, ihtilâlcinin kendisi çok sürmeden sakin mecraya dönmüştür.

Sturm u. Drang suretinde adlandırılan coşkunluk devrini açan ve bol ölçüde yaşayan Herder, aydınlanma hareketine karşı muhalefette hissesine düşeni yapmıştı. Herder'in edebî ihtilâle iştiraki yalnız sanatta halkça olan kaynaklara avdet etmek, Shakespeare ve Ossian'a şeref hissesi vermek Goethe ve Bürger'e müessir olmakla kalmamış aynı zamanda dinin tekrar ihyası, peygamberâne bir şekilde ruhanilik görevinin tebarüz ettirilmesi uğrunda gayret sarfetmekle de müessir olmuştur : üslubu mutantan, fevkalâde şahsî, seda şekilleri, kelime teşekkülleri velûd bir fıskırma halini almıştı.

1770 yılı başlarında Holstein Prensini seyahatine refakat vazifesini almıştı. Fakat Strasburg'da hastalığı yüzünden bu vazifeyi bırakmış ve kışı burada geçirmişti. Herder'in bu Strasburg ikameti uzun yüzyıllardan beri türlü denemelere, ihmal edilemeyecek bazı münferit şahsiyetlere rağmen bir türlü açılmıyan Alman ruhî hareketinin bir feveran halinde fıskırmasına, büğülü gözlerin tuğyan etmesine vesile olmuştu. Herder, henüz 21 yaşında olup hukuk doktorası yapmak üzere tahsilde bulunan Goethe'ye mürşitlik etmiş, kâh haşin bir surette tahrik, kâh ince istihzalarla tehyiç etmek suretiyle en kuvvetli tesiri yaparak gözünü açtığı Wieland'm talebesini tabiatın okuluna sevk etmiş, Goethe'ye şiirin mahiyeti hakkında yep yeni görüş sağlamıştı. Herder'in tanrıları Goethe'nin tanrıları olmuş, Goethe'nin lirik kudreti derin bir tehavvül geçirmişti. Goethe'nin Leipzig'deki sathî lirik türküleri yerine "Es schlug mein Herz, geschwind zu Pferd.,, suretindeki ölmez nağmeleri kaim olmuştu. Bu tabiat okulu dışında Goethe'de gotik mimariye hayranlık uyanmış, yedi sene harbleri dolayısıyla heyecanlı vatanperverlik duygulanı canlanmış, Fransa'ya, Fransız edebiyatına karşı cephe almış, Shakespeare'in ruhu Goethe'nin ruhiyle hemdem olmuştur.

Herder Strasburg ikameti esnasında bir taraftan halk türküleriyle Shakespeare üzerine incelemeler yapmış, diğer taraftan Berlin akademisi tarafından mükâfatlandırılan "Über den Ursprung der Sprache —dilın menşei hakkında,, yazısını işlemişti. Herder diğer fikrî mahsullerinin hiçbirinde bu yazısında olduğu kadar insan ruhunun yaratıcı kudretini yakından duymamıştır. İnsanların, dili tanrının talimiyle öğrendikleri suretindeki teze cephe alır ; dili insanın insanlığında zarurî bir muhassalası

olarak gösterir. Dilin konuşulan canlı seslerin ilâhi bir nağme olduğunu, mucizeli seslerin, nağmelerin yazı ile ifade edilemeyeceğini söyler. Tabîî seslerin hayvanlarla müşterek olduğunu, fakat dünyanın kavram bakımından işlenmesi, sonsuz tenevvülerin bölümlere ayrılması gibi kıymetlerin insan dilinin hususiyetlerini teşkil ettiğini ifade eder. Herder nazarında, seslerin işidilmesi bir çok insanların idrakinde renkler halinde belirir. Buna mukabil renkler ses çıkarır gibidir. "Schreiende Farben !,,"

Strasburg zamanında Herder, sonraları "Von deutscher Art u. Kunts,," dergisinde "Ossian ve eski kavimlerin türküleri üzerine yapılan mektuplaşmadan hülâsa,," başlığıyla yayınladığı halk türküleriyle "Shakespeare,," konularını işlemeğe girişmiş ve bu suretle Almanya'da gerçekten "edebî coşkunluk —Dichterische Sturm u. Drang,," başlamıştır.

İlk defa olmak üzere Shakespeare kül halinde ve devrininjenisinden istintaç edilmek suretiyle işlenmişti. Tantanalı bir üslûp ile ifade edilen bu yazılara karşı Alman gençliği nasıl mukavemet edebilirdi? Herder bu yazılarını, kendisinin menfa diye vasıflandırdığı ve 1771—76 yıllarını geçirdiği, Bückeburg'da tamamlamış ve halk türkülerini de geliştirmişti. Halbuki evlendikten sonra Herder'in büyük hamleleri burada olagelmisti. Netekim dahiyane yeni düşünceler telkin eden ve devrin müfrit rasyonalizmine karşı harb ilân eden, lâkin daha ziyade teolojik mahiyet taşıyan "beşerî neslin en eski vesikası —Aelteste Urkunde des Menschengeschlechts,," ile "beşeriyetin tekemmülü için birde tarih felsefesi— Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit,," başlıklı küçük, fakat mükemmel eserini burada işlenmişti. Devrin temayülüne karşı kalem münakaşası tarzına rağmen bu eseri eserlerinin belki de en derli toplu olanıdır ve aydınlanma devrinin, bilhassa ortaçağ hakkındaki gülünç tarih telâkkisini kökünden kaldırıp atmıştır.

Herder'in bu yazısında bu günkü bütün tarih telâkkisinin nüvesi sayılacak olan, şu cümle dikkate şayandır : "Her beşerî tekemmül, millî, dünyevî ve ferdîdir. Zaman, iklim, ihtiyaç, dünya ve talihin muhassalasından başka bir şey meydana getirilemez. Her millet saadetinin merkez noktasını, her güllenin siklet merkezi gibi kendi içinde taşır. Tanrı dünyasında hiçbir şey tek başına vasita olamaz, her şey aynı zamanda hem vasita, hem maksadın kendisidir.,,"

1776 sonbaharında Herder küçük kasabanın dar çevresinden kurtulmuştur. Goethe Herder'i kilise ve okul işlerine nezaret etmek üzere Weimar'a çağırılmıştı. Bu surtele Alman edebî hayatında altın devri olarak vasıflandırılan, Wolfenbüttel ile Königsberg merkezlerine nisbetle daha çok şumullü mahiyet arzeden Weimar çevresine parlak bir yıldız daha katılmıştı.

Weimar'da Herder bir ömür boyunca geçirdiği önemli tehavvüllerden birini yaşamıştı. Vahiy akidesiyle Fransız fizyonomisti Lavater'den yüz çevirerek gençliğindeki hür görüş tarzına dönmüş, Goethe modeli dolay-

siyle, forma daha uygun bir kademeye yükselmişti. Kavuştuğu nisbî huzur içinde bütün araştırma konularını tekrar ele almış, önce uzun zaman zihnini işgal eden ve çok defa Lessing'in Laocoon'u ile hemayar sayılan Plastik yazısını (1778) yayınlamıştı. Winckelmann'a hitaben yazdığı methiyeyi —aşkın nağmelerini, halk türküleri, yahutda sonraki başlığıyla "Milletlerin nağmeleri türküler —Stimmen der Völker in Liedern., takip etmişti. Dünyanın belli başlı milletlerine şamil olması, herkesin kolayca kavrayabileceği bir mahiyet taşıması dolayısıyla, bu güne kadar methine payan olmayan bu yazıları Herder'in en önemli mahsullerini teşkil eder. Okuyucusunu Gröenland'dan Hindistan'a, Estland'dan Peru'ya, modern çağın başlarından en eski çağlara kadar götüren, sevgilinin nazlı edalarını, cengâverin haşin zulümlerini, sanki bütün insanîyetin ve insaniliğin türlü istikametteki şuaları Alman'ın kalbinde temerküz etmiş gibi, dile getiren halk türküleri gerçekten fenomenal bir hâdisedir.

Herder o vakta kadar yalnız Almanya'da değil, dünyada görülmemiş bir şekilde her devri, her kavmi her karakterde hayret verici bir sadakat ve sadelikle kavramış ve ince tahvil kudretiyle dil ve manaya ton ve duyguya nüfuz ederek beşerîyetin bu özlü bûğülü ilköz edebî mahsullerini Almanca olarak işlemiştir. Herder'in açtığı bu muazzam keşif yolunda müridi ve muakkibi olan Goethe Iphigenie, Garp-Şark divanı —West—Ostlicher Divan suretinde dünyanın edebî şah-eserlerini Alman irfanına maletmişti.

İnsanî zihniyete sahip, barbar dostu ve çok taraflı Herder 1778/1779 yıllarında beşerîyetin en kıymetli mücevherlerini işlemek suretiyle bu edebî şah-eseri tacını meydana getirirken yalnız çok tanınmış, fakat şairi meçhul türküleri değil, bütün kavimlerin karakteristik şiirlerini, ruhî hayatlarının çiçeklerini, kendilerine has varlıklarının tablolarını gönülden gönüle terennüm etmiştir. Bu arada Güney İrlanda efsâne çevresi kahramanı Ossian'nın bûğülü teranelerini, Hind'in Edda'larının esrarlı nağmelerini ihmal etmiyerek türlü mizaçlar, vezinler ve üslûp hususiyetlerini Alman şiir dilinde işliyerek ince bir şekilde ifade edişi hayrete şayandır.

Herder yabancı edebiyata olan yakın meylim yalnız edebiyat tarihçisi olarak değil, tercüme faaliyetiyle de ifade etmiştir. Allegorik mahiyetteki küçük şiirlerinin tesiri gerçi büyük olmamıştır. Fakat tercümelemleri Alman edebiyatının klâsik tezahürleri cümlesindedir. Opitz'den Klopstock ve Lessing'e kadar Almanya'da edebî yabancı hâkimiyeti yer almıştı. Herder bu hakimiyetin bakayası üzerine, Alman üniversalizmini, yabancı kavimlere, mühmel çağlara dilenmiyen, zillate düşmiyen, bilâkis yabancı ülkelerden, kaynaklardan yalnız kıymet ve kuvvet toplıyan bir eda ile gönüllü olarak beşerî bir anlayışla kendini vakfetme tarzını kurmuştur.

Herder'in tercüme sanatı dile, umumiyetle şiire, bunların menşei ile yekdiğerine olan münasebetlerine yapmış olduğu derin nüfuza dayanır. Bu hususta Herder, bilhassa "Şiir beşer cinsinin ana dilidir., düsturunu

vazeden Hamann'ın talebesi olduğunu gösterir. Bir taraftan İncilî cennetin, diğer taraftan tam bir ilköz insan tipini temsil eden Rousseau'nun tecrübeleri Herder'in ruhunda tasfiye edilerek yeniden dünyaya gelmişti : Tabiata rücu telâkkisi Herder'i orijinalite ve ideale sevk etmişti.

Ana dilinin kıymetini, hürriyet ve içkudretini "En yeni edebiyat üzerine notlar.—Fragmente....,, yazısıyla ilân etmiş ve gerçek bir dil üstadı için dilden beşerî ruhun künhüne nüfuz etmenin mümkün olduğunu anlamıştı. "Dilin menşei hakkında —Über den Ursprung der Sprache,, yazısı ile ilköz çağların ruhuna nüfuz etmiş, "İbran şiirinin ruhu —Geist der hebreischen Poesie,, konusu ile dil ile şiir arasındaki rabitanın en olgun düşüncelerini inkişaf ettirmişti.

Edebiyat tarihçisi olarak Herder umumî görüşlerini, mükâfat kazanmış olan , "Muhtelif kavimlerde, önce mevcut olan, ince zevkin gaip oluşunun sebepleri —Ursachen des gesunkenen Geschmacks bei den verschiedenen Volkern, da er geblühet,, yazısıyla alâniyete koydu.

Herder Weimar'da da bir taraftan resmî vazifesinin dağdağlarıyla uğraşırken arada türlü konuları yeniden işlemiş, sükunetli anlarında Laibniz, Spinoza, Shaftesbury felsefelerinden beslenerek edindiği ilhamları bir taraftan önemli teolojik araştırmalar suretinde işlemiş, diğer taraftan büyük ana eseri olan "Beşeriyet tarihinin felsefesi hakkında ideler —Ideen zur philosophie der Geschichte der Menschheit,, 1 dört cilt halinde meydana getirmiştir (1784—91). Herder'in hemen hemen bütün diğer fikrî mahsulleri gibi, natamam olan bu eseri kendi idealini, aynı zamanda Alman klâsik devrine uyan ideali yani humaniteyi temsil eder.

Eserde kâinat ve beşeriyetin muhteşem bir tablosu tersim edilmektedir : Ezeli bir kanuna uyarak yer yuvarlağının, kâinatta, yıldızlar arasında bir yıldız mevkiinde olduğundan başlayarak seyyaremizin yapısından, organik ve anorganik tabiattan, madenlerden, bitkilerden, hayvanlardan beşere doğru yükselmek suretiyle beşer organizasyonundan, mahiyetinden, insanı çevreleyen tabiata olan bağlılığından, ilk beşer fikrinin başlangıcından, kültürünün geliştiği kavimlerden bahs edildikten sonra —aynen Türk Tarih tezinde olduğu gibi —iç Asya'da nüvelenen ilk kültürü Ön Asya'da küçük çocukluk, Akdeniz sahillerinde Mısır'da çocukluk, Yunanistan'da gençlik, Roma'da erkeklik suretinde geliştirerek Avrupa Orta çağına intikal ettirmiş, umumî telâkkinin zıddına, ortaçağı uzun bir tahammür devresi olarak göstermek suretiyle bu zengin, fakat girift mevzu maharetli eliyle düzenlemiş, sıralamış, ruh ve zevk dolu, asil ve ahlâkî bir temaşa ile dokumuştur.

Bu muazzam temaşa sahnesinin umumî heyeti üzerinde humanite yüksek ilâhî kader olarak kanat çırpılmaktadır. Kavimlerin dünya tarihi, insan vekarımın en güzel çelengini elde etmek için bir rekabet okulu olarak gözükmektedir. Yalnız, beşer tarihinin seyrinde iz'an ile insaf insaniyeti ihya etmekte, mantıksızlıkla belâhet ise imha etmektedir.

Herder'in tarihte son sözü humanite, dinde son sözü yine humanitedir. Öncede işaret ettiğimiz gibi nâtemam olan felsefî tarih Ortaçağın sonunda inkitaa uğramaktadır ; temamlıyacak olan 5. cildi ise yazmağa muvaffakiyet elvermemiştir.

Eserin birinci ve ikinci ciltlerini hocası ve hemşerisi Kant, sert olmakla beraber, müessir bir şekilde tenkit etmişti. Şarkî Prusyaya has olan iki zıd tipten Herder: yumuşak, fantezi dolu mizacı, Kant ise : sert ve makul hüviyeti temsil ederler. Bu bakımdan haddi zatında ikisi birbirini temamlıyorlardı. Fakat Herder müteessir olmuş ve Kantı şiddetle tenkide kalkışmıştı.

18. yüzyılın sonlarına doğru bu tezatlar gelişirken beride Kant, ötede Spinoza ile Herder taraftar ve muakkip edinmek suretiyle bugünkü ilmin temeli konuyor, en büyük Alman şairleri en olgun eserlerini meydana getirerek Alman milletine emsalsiz bir vahdetin sahnesini bahşediyorlardı.

Herder'in başkaca edebiyat ve tercüme sahasında meydana getirdiği eserlerin ekserisi "Evrak-ı perişan —Zerstreute Blaetter,, mecmuatında intişar etmiştir. Meselâ Şeyh Sadinin Gülistanından naklettiği kelâma önsöz olarak yazdığı "Şarklılarda kelâm ve resim hususiyetleri —Spruch u. Bild in Sonderheit bei den Morgen Laendern,, ile "birkaç eski Alman şairinin hatırasını yad için mektuplar —Briege zum Andenken an einige aelttere deutsche Dichter, ve saire yazıları Alman edebiyat tarihinin yazılışında temel vazifesi gören eserlerdir.

Herder'in ömrünün son yılları ve son edebî mahsulleri pek sevindirici değildir. Goethe ve Schiller'le bayağı küskün, hastalıktan muztarip, hayattan bezgin bir halde devrinin ruhiyle, hiç olmazsa sanatla, felsefesiyle gittikçe tezat teşkil eden bir durum almıştır. Netekim Goethe ile Schiller klâsik şaheserlerini verdikleri anlarda Herder'in humanite mektuplarında klâsik sanata karşı muğber olduğu, hattâ kendi eski idaelini inkâr etti, buna mukabil mizacı icabı romantikle bazı münasebetleri olduğu görünür.

Hasta mizaçlı, aşırı duygulu Herder'de nefsini iztirapla tasfiye eden bir veli edası müşahade edilir.

Hayatının seyri dolambaçlı bir gelişme manzarası arzeder : ilk gençliğinde pietistik bir iman safveti taşıırken Riga'da serbest din saliki olmuş, Bückeburg'da İncîlî tarza dönmüş, Weimar'da tekrar liberal akîde sahibi olmuştur. Mizacının çok mütelevvin oluşu ömrünün ekserisini azapla geçirmeğe imale etmiş, fakat ruhunun çok cepheli oluşu daimî kıymet taşıyan türlü eserler yaratmasına âmil olmuştur.

Bütün bunlara rağmen Herder'i sevk ve idare eden "Genius,, iyi ruhlu bir peri idi. 18 Aralık 1803 te hayata gözlerini kapayan Herder'in mezarının üstündeki "Licht, Liebe, Leben — ışık, sevgi, hayat,, remzi gerçekten Herder'in timsalidir.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- Wilhelm Scherer — Geschichte der Deutschen Literatur.
Adolf Bartels, Deutsch Literaturgeschichte, 1924.
Vilmar u. Rohr, Ges. d. Deutschen National —Literatur.
Siegel, Herder als Philosoph, 1907.
"Wilhelm Sturm, Herders Sprachphilosophie, 1917. (Breslauer Diss.)
Markwardt, Herders Kritische Waelder 1925.
Kühnemann, Herders Leben, 1927.
Litt, Kant u. Herder als Deuter der geistigen Welt 1930.
Bossert, Un Prussien libere. Herder sa vie et son oeuvre 1916.
Tronchon, La fortune intellectuelle de Herder en France 1920.
Andreas, Herder as an educator 1916.